

Mike Davis: Gamla gudar, nya gåtor

Anmärkningar om en ”historiskt verkande kraft”

[Ur *Catalyst*, vol 1, nr 2, sommaren 2017. Översättning från engelska, Göran Källqvist.]

I en intervju 1995, strax efter publiceringen av *Ytterligheternas tidsålder*, fick Eric Hobsbawm frågan om de socialistiska idéerna skulle få något gehör i framtiden. Det berodde, svarade han, på om det fortfarande skulle finnas en ”historisk kraft” för att stöda ett socialistiskt projekt. ”För mig förefaller det som om denna historiska kraft inte nödvändigtvis behöver vila på idéer utan på en speciell materiell situation ... vänsterns största problem är frågan om en verkande kraft.” Med tanke på det variabla kapitalets minskande andel inom den moderna produktionen och därmed industriproletariatets minskande sociala vikt, sa han,

kan vi mycket väl upptäcka att vi är tillbaka i ett annat samhällsmönster, som det förkapitalistiska samhället där den största delen av folket inte kommer att vara lönearbetare – de kommer att vara något annat, antingen – som man kan se i stora delar av tredje världen – människor som verkar i den informella ekonomins gråzon, som helt enkelt inte kan klassificeras som lönearbetare eller på något annat sätt. Under dessa omständigheter är uppenbarligen frågan hur denna grupp av människor kan mobiliseras för att förverkliga de mål som otvivelaktigt fortfarande finns kvar, och i viss mån i en ännu mer brådskande form.¹

Den traditionella arbetarklassens minskande ekonomiska och politiska makt – nu även i hårt drabbade BRIC-länder som Brasilien och Sydafrika – har förvisso varit epokgörande.² I både Europa och USA har urholkningen av industrisysselsättningen genom att förflytta produktion till låglöneländer och automatisering gått hand i hand med allt osäkrare anställningar inom servicesektorn, digitalisering av kontorsarbete och stagnation eller minskning av de offentliga arbetena. Den nya sociala darwinismen har visserligen underblåst arbetarklassens ilska mot de nya eliterna och de rika inom den högteknologiska sektorn, men den har också snävat in på och förstört den traditionella solidariska kulturen, och lett till uppkomsten av invandringsfientliga rörelser och den nya högern.³ Även om den nyliberala orkanen skulle gå över – och det finns än så länge inte många tecken på att det ska ske – så hotas de sista resterna av jobbtrygghet inom kärneekonomierna av automatiseringen av inte bara produktion och rutinmässig skötsel, utan nu också av yrkesmässig sakkunskap och

1 “History in the ‘Age of Extremes’: A Conversation with Eric Hobsbawm (1995)”, *International Labor and Working-Class History* 83 (mars 2013), s 19.

2 Till och med i Kina kan man ana skymningen vid horisonten. Den kinesiska arbetarklassens övergripande tillväxt genom att landsbygden skickar tiotals miljoner av sina söner och döttrar för att arbeta i kustregionernas exportproducerande zoner, döljer att den statligt ägda industrisektorn samtidigt har minskat och att det skett enormt stora avsked av rutinerade industriarbetare. Se Ju Li, “From ‘Master’ to ‘Loser’: Changing Working-Class Cultural Identity in Contemporary China”, *International Labor and Working-Class History* 88 (hösten 2015), s 190–208.

3 Studier har exempelvis jämfört den organiserade franska arbetarklassens utbredda inkluderande ”vi-känsla” på 1970-talet med det nuvarande hatet mot muslimska invandrare och överhuvudtaget arbetslösa ungdomar. Nu omfattar ”dom” både de ”under” det traditionella proletariatet och de ”över” det. Se Michele Lamont och Nicolas Duvous, “How Has Neo-liberalism Transformed France’s Symbolic Boundaries?,” *Culture and Society* 32, nr 2 (sommaren 2014), s 57–75; Olivier Schwartz, “Vivons-nous encore dans une société des classes?” *La Vie des Idées*, 22 september, 2009.

vetenskaplig forskning.⁴

Hobsbawm räknade förstås inte med omflyttningen av den internationella tillverknings till Östasien och den kinesiska fabriksarbetarklassens nästan exponentiella tillväxt under den senaste generationen. Men ersättandet av mänsklig arbetskraft med nästa generation av AI-system [artificiell intelligens] och -maskiner kommer inte att skona industrierna i Östasien. Foxconn, världens största tillverkare, ersätter för närvarande montörerna i sitt enorma komplex i Shenzhen och på andra ställen med en miljon robotar (de begår inte självmord i förtvivlan över arbetsförhållandena).⁵ I en stor del av det globala Syd har samtidigt de strukturella trenderna sedan 1980 kullkastat traditionella teorier om ”stadier av ekonomisk tillväxt”, eftersom urbaniseringen inte längre leder till ekonomisk tillväxt och möjlighet att försörja sig inte längre hänger ihop med lönearbete.⁶ Även i länder som har haft hög BNP-tillväxt på senare tid, som Indien och Nigeria, har arbetslöshet och fattigdom ökat istället för att minska, och det var därför ”tillväxt utan jobb” tillsammans med inkomstskillnader stod högst upp på dagordningen för World Economic Forum.⁷ Samtidigt urbaniseras – eller ”magasineras” kanske är ett bättre ord – fattigdomen på landsbygden snabbt, och det finns föga utsikter att migranterna någonsin kommer att införlivas i moderna produktionsförhållanden. Deras destination är eländiga flyktingläger och arbetslöshet i slummen i städernas utkanter, där deras barn kan drömma om att bli prostituerade eller bilbombare.

Summan av dessa omvandlingar i både rika och fattiga regioner är en aldrig tidigare skådad proletarisering – eller om man föredrar det ett ”verkligt inordnande” av arbetet, förkroppsligat i undersåtar vars medvetande och förmåga att genomföra förändringar fortfarande är ett mysterium. Med terminologin från *Kapitalets* 25:e kapitel, hävdar Neilson och Stubbs att ”den ojämna utvecklingen av kapitalismens långsiktiga motsägelsefulla arbetsmarknadsdynamik skapar en massiv relativ överbefolkning, som fördelas i djupt ojämlika former och storlekar i världens alla länder. Denna överbefolkning är redan större än den aktiva armén, och kommer bestämt att växa ännu mer på medellång sikt.”⁸ Vare sig det är som möjligt eller icke kollektivt arbete, som mikroentreprenörer eller att försörja sig på kriminalitet eller helt enkelt som ständigt arbetslösa, så har ödet för dessa ”överskottsmänniskor” blivit en central fråga för 2000-talets marxism. Bestäms de ”folkliga klassernas” tankar fortfarande av de gamla kategorierna gemensamma känslor och delat öde, frågar sig Olivier Schwartz.⁹ Som Hobsbawm varnade har socialismen ingen vidare framtid om inte stora delar av den

4 Automatiseringens nära förestående hot mot arbetarklassen är en gammal historia. Först att vinka adjö åt proletariatet var Stuart Chase och den teknokratiska rörelsen i början av 1930-talet, följda av Norbert Weiner, Ben Seligman och den tredubbla revolutionens kommitté på 1960-talet och sedan André Gorz 1980. Men alla tecken tyder på att vargen nu verkligen står vid dörren.

5 Martin Ford, *Rise of the Robots: Technology and the Threat of a Jobless Future*, New York: Basic Books 2015, s 10.

6 Det finns givetvis många föregångare som inte knutit ihop trion urbanisering, industrialisering och modernisering. Trotskij kallade till exempel det tsaristiska Ryssland för ett fall av ”industrialisering utan modernisering”. (Se den fascinerande diskussionen i Baruch Knei-Paz, *The Social and Political Thought of Leon Trotsky*, Oxford: Oxford University Press 1978, s 94–107.)

7 Michael Goldman, “With the Declining Significance of Labor, Who Is Producing Our Global Cities?,” *International Labor and Working-Class History* 87 (våren 2015), s 137–64 (om Bangalore); Olu Ajakaiye m fl, “Understanding the Relationship between Growth and Employment in Nigeria,” *Brookings Paper*, maj 2016.

8 David Neilson och Thomas Stubbs, “Relative Surplus Population and Uneven Development in the Neoliberal Era: Theory and Empirical Application,” *Capital and Class* 35, nr 3 (2011): s 451.

9 Schwartz, *ibid.* Hans etnografiska studier av nyliberalismens påverkan på de två senaste generationerna av gruvarbetare, busschaufförer och verkstadsarbetare är avgörande för varje förståelse av Nicolas Sarkozy eller

informella arbetarklassen hittar källor till gemensam styrka, påtryckningsmedel, plattformar för att delta i en internationell klasskamp.

Men det vore ett enormt misstag att som postmarxisterna gör, dra slutsatsen att utgångspunkten för ett teoretiskt förnyande måste vara att begrava den ”gamla arbetarklassen”, som enkelt uttryckt bara har degraderats som verksam kraft, inte avskedats från historien. Verkstadsarbetare, sköterskor, lastbilschaufförer och skollärare är fortfarande den organiserade sociala bas som försvarar arbetets historiska arv i Västeuropa, Nordamerika och Japan. Oavsett hur försvagade eller modfällda de må vara, så uttrycker fackföreningarna fortfarande ett levnadssätt ”som grundar sig på en sammanhängande känsla för andras värdighet och för en plats i världen”.¹⁰ Men de traditionella arbetarna blir inte fler och deras fackföreningar växer inte, och en allt större del av den internationella arbetsstyrkans ökning är obetalt arbete eller arbetslöshet. Som Christian Marazzi nyligen beklagade, är det inte längre så lätt att använda en beteckning som ”klassammansättning” ”för att analysera en situation som allt mer kännetecknas av en uppsplittring av de undersåtar som utgör de anställdas och icke anställdas värld”.¹¹

På en abstrakt nivå utmärks den nuvarande globaliseringsperioden av tre typiska mönsterekonomier: en superindustriell (Östasiens kuster), finansiell/tertiär (Nordatlanten) och hyperurbanisering/utvinning (Västafrika). ”Tillväxten utan jobb” har inletts i den första, är kronisk i den andra och absolut i den tredje. Vi kan lägga till ett fjärde mönster, ett samhälle i upplösning vars främsta trend är att exportera flyktingar och migrantarbetare. Hursomhelst kan vi inte längre lita till ett enda typiskt samhälle eller klass för att utforma den historiska utvecklingens avgörande bärare. Att på ett ogenomtänkt sätt utse abstraktioner som ”den stora massan” till historiskt subjekt är helt enkelt att dramatisera bristen på empirisk forskning. Om den nutida marxismen vill lösa gåtan hur skiljaktiga sociala kategorier kan passa ihop i ett enda motstånd mot kapitalismen, måste den kunna analysera framtiden både utifrån Shenzhens, Los Angels’ och Lagos’ perspektiv.

Proletariatets arbetsbeskrivning

Till och med de mest preliminära uppgifterna är överväldigande. Till att börja med behöver en ny teori om revolutionen hämta sina riktvärden i den gamla teorin, till att börja med klargöra vad ”proletär verkande kraft” innebar i det klassiska socialistiska tänkandet. I sin sammanfattning av den vanliga uppfattningen definierar Ellen Wood verkande kraft som ”innehavet av strategisk makt och förmåga till kollektiv handling” som är ”baserade i ... specifika materiella förhållanden”, men det finns ingen vedertagen text som utvecklar Marx’ mogna åsikt eller direkt knyter samman klassens förmåga med kategorierna i *Kapitalet*.¹² Som Lukács klagade:

På ett för proletariatets teori och praktik lika ödesdigert sätt avbryts Marx huvudverk just när det gäller att definiera klasserna. [*Kapitalet*, kapitel 52] På denna avgörande punkt har man alltså

Marine Le Pen.

10 Simon Charlesworth, *A Phenomenology of Working-Class Experience*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s 2. Detta är en genomgripande redogörelse för de mänskliga kostnaderna för avindustrialiseringen och krossandet av den traditionella arbetarkulturen.

11 Christian Marazzi, “Money and Financial Capital,” *Theory, Culture, Society* 32 (2015), s 7–8, 42.

12 Ellen Meiksins Wood, *Övergivandet av klassbegreppet. En ny ”sann” marxism*, på marxistarkiv.se, s 7.

under den följande utvecklingen varit hänvisad till att tolka och sammanställa tillfälliga uttalanden som Marx och Engels gjort och att själv utarbeta och tillämpa metoden.¹³

Sedan Lukács försökte rätta till denna ”försummelse” i *Historia och klassmedvetande* (1923) har en guldgruva av Marx’ opublicerade verk och utkast återfunnits, tolkats och diskuterats, men för att beskriva de centrala makrobegreppen – klass, historisk verkande kraft, staten, produktionssätt och så vidare – krävs en noggrann analys av tre väldigt olika källor: rättframma filosofiska uttalanden, huvudsakligen före 1850; de politiskt strategiska slutsatser som dras utifrån delvisa empiriska analyser; och fragment eller anspelningar i *Grundrisse, 1861-1863 Economic Manuscripts och Kapitalet* som utvidgar eller ändrar på tidigare idéer.

Men oavsett hur exakt en sådan rekonstruktion från ofullständiga källor är, så ska den inte missförstås som den ”verkliga Marx”. Det är bara en möjlig Marx. Marcello Musto har hävdad att Marx’ underlåtenhet att uppdatera och systematisera sina idéer inte bara var resultatet av sjukdom och det ständiga omarbetandet av *Kapitalet*, utan ett oundvikligt resultat av ”hans inneboende motvilja” mot att schematisera, hans ”outsläckliga längtan efter kunskap, som inte ändrade sig när åren gick, och då och då fick honom att inleda nya studier, och slutligen den medvetenhet han fick under sina sista år om hur svårt det var att begränsa historiens komplexitet i ett teoretiskt projekt. Detta gjorde ofullständighet till [hans] trogna kompanjon.”¹⁴

Med detta i åtanke gör denna artikel inte anspråk på att vara ett fullständigt noggrant marxologiskt projekt. Istället använder jag flitigt en Lukácsliknande extrapolering för att tala för en *historisk sociologi* som är förenlig med det mönster för en revolutionär arbetarklass som gällde på den Första och andra internationalens tid.¹⁵ Jag för fram olika påståenden om fabriksarbetarklassens revolutionära roll som faktiskt gjordes av Marx, Engels, deras efterföljare i den Andra internationalen och Lukácsskolan, *eller som rimligtvis skulle kunna göras i ljuset av vår förståelse av 1800-takets och det tidiga 1900-talets arbetarhistoria*. Resultatet, som illustreras med olika exempel, är starkast möjliga argument för att den traditionella arbetarklassen är kapitalismens dödgrävare. Tänk er, om ni så önskar, att världens Ande ber proletariatet om en sammanfattning av sina kvalifikationer som Universell befriare.¹⁶

En sådan uppräknig av *förmågor* som tillskrivs arbetarna, till att börja med deras förmåga att bli medvetna om sig själva som klass, är en konstruktion som satts ihop för jämförelse, och den påstår sig inte vara något bokslut eller teoretiskt helgjutet. Men liksom Marx förutsätter den att summan av dessa förmågor ger realistiska möjligheter till en egen befrielse och revolution. Flera brasklappar är på sin plats. Genom att koncentrera mig på *förmåga till egen befrielse och aktioner; och de intressen som mobiliserar dem och de historiska uppgifter som kräver dem*, kan jag undvika de filosofiska debatter om sociologisk verklighet som förs bland samhällsteoretiker och historiker (och

13 Georg Lukács, *Historia och klassmedvetande*, på marxistarkiv.se, s 45.

14 *International Review of Social History* 52 (2007), s 478.

15 Lukács, *Historia och klassmedvetande*, s 45.

16 Dessa anteckningar kan betraktas som en äventyrlig utvidgning av teserna i ”Den speciella klassen”, kapitel 2 i Hal Draper, *Karl Marx’ revolutionsteori Band II*, på marxistarkiv.se, s 27-36. Drapers trilogi [består av fem band – öa] och hans *The Marx-Engels Cyclopeda* i 2 band är oöverträffade resurser för att ta sig igenom Marx’ politiskt teoretiska arv.

som Alex Callinicos på ett så imponerande sätt tog itu med i *Att göra historia*).¹⁷

Den första är hur konflikter som formas strukturellt av hur ackumulation går till, faktiskt skapar klasserna och påverkar deras relativa förmågor och självmedvetenhet. Ett hyllat exempel är *Kapitalets* tionde kapitel, där Marx beskriver hur de engelska arbetarnas seger med införandet av tio timmars arbetsdag snabbt motarbetades av att arbetsgivarna investerade i en ny generation av maskiner som ökade arbetets intensitet. (De italienska arbetarromantikernas viktigaste teoretiska text, Mario Trontis *Operai e Capitale* [Arbete och kapital] från 1966, utvecklade utifrån detta en genomgripande teori om kampen mellan kapital och arbete som en dialektik av ”klassbildning och ombildning”).¹⁸

Den andra dimensionen är kapitalackumulationens ojämna och av kriser avbrutna väg över tid: klasskampens föränderliga *ekonomiska topografi*. Marx såg affärscykelns spiral som att det periodvis öppnades och stängdes möjligheter för proletariatet att avancera: exempelvis innebar högkonjunkturen på 1850-talet att arbetskonflikterna i Storbritannien tystnade, medan lågkonjunkturen på 1870-talet återuppväckte klasskampen i internationell skala.¹⁹ *Kapitalet* gav ”objektiva villkor” en ny och kraftfullare innebörd som kristeori. (Men först med Lenin skulle marxister försöka teoretisera kring krig som ett jämförbart eller till och med viktigare växthus för strukturella förändringar.)²⁰

För det tredje använder jag *förmåga* som en utvecklingsbar möjlighet till medveten och konsekvent aktivitet, inte en läggning som uppstår automatiskt och oundvikligt ur sociala förhållanden. I fallet proletariatet är förmåga heller inte lika med *befogenhet*, som den makt att anställa och avskeda som en kapitalist får bara genom att äga produktionsmedlen. Dessutom kan de förhållanden som ger förmåga vara antingen *strukturella* eller *tillfälliga*. De förstnämnda uppstår ur proletariatets ställning i produktionssättet: exempelvis möjligheten att organisera massstrejker som stoppar produktionen i hela städer, industrier eller till och med länder. De andra är historiskt specifika och i slutändan övergående: som till exempel de senviktorianska byggnadsarbetarnas och skeppsbyggarnas envisa vidmakthållande av en informell kontroll. Det tillfälliga kan också beteckna korsningen mellan historier som inte synkroniserats, som att absolutismen levde vidare mitt under industrialiseringsperioden, vilket i Europa ledde till att kampen för rösträtt på ett kraftfullt sätt sammanföll med industrikonflikter – något som inte var fallet i USA och en del andra kolonier för vita bosättare.

Även om ”strukturer ger representanter möjligheter på olika sätt”, så frestas man nästan att tillämpa Newtons andra lag på historien, eftersom strukturella förhållanden ofta ger upphov till tendenser och mottendenser på samma gång. ”Fabriksformen”, till exempel, ”uttrycker och lär därmed ut kapitalistiska uppfattningar om egendomsförhållandena. Men, som Marx påpekar kan den också lära ut produktionens nödvändigt sociala och kollektiva natur och därmed undergräva den kapita-

17 Alex Callinicos, *Making History: Agency, Structure, and Change in Social Theory* (Leiden, Nederländerna: Brill, [1987] 2005).

18 Delar av Trontis berömda verk har kommit ut på engelska, men för hela boken måste vi vänta på Versos kommande översättning. Under tiden är hans nyskapande artikel ”Lenin i England” en tidigare version av detta resonemang.

19 I en av sina tidiga artiklar från London (”Review/May to October, 1850”), hävdade Marx för första gången att revolutionerna 1848 utlöstes av den ekonomiska krisen 1847 och att det revolutionära ögonblicket upphörde när den började blomstra igen i slutet av 1849. Senare tog han med denna artikel i del fyra av *Klasstriderna i Frankrike*.

20 Den viktigaste texten är Lenin, *Den hotande katastrofen och hur den bör bekämpas*, på marxistarkiv.se.

listiska uppfattningen om privat ägande.”²¹ I *Kapitalet* skriver han också att produktionens ökande organiska sammansättning (kapitalintensitet) på obestämd tid kan uppvägas i värdetermer, genom att kapitalvaror blir billigare. På samma sätt kan resurser användas för olika, till och med motsatta, mål. Exempelvis är teknisk och vetenskaplig kunskapsförstärkning en förutsättning för arbetarkontroll över produktionen, men gynnar också ambitionerna hos en arbetararistokrati som hoppas att en dag bli företagsledare eller ägare. Ett självorganiserat proletärt samhälle kan också stärka klassidentiteten antingen i underordnad, korporativ mening, som en *subkultur* kring borgerliga institutioner, eller i en ledande, föregripande mening, som en fientlig *motkultur*.

Slutligen definieras det ”klassiska proletariatet” som den andra industriella revolutionens arbetarklasser i Europa och Nordamerika, från 1848 till 1921. Det börjar och slutar teoretiskt med det socialistiska upproret i Paris 1848 (debuten) och den så kallade Marsaktionen i Sachsen 1921 (finalen). Det första inledde den postborgerliga revolutionens era, och det andra avslutade de europeiska revolutionerna mellan 1917 och 1921. När den tyska revolutionen besegrades vände sig Kominterns marxism till historiska teman som inte omfattades av Marx’ och Engels ursprungliga teoretiska vision – antikoloniala rörelser, ”ersättningsproletariat”, bönder, arbetslösa, muslimer, till och med amerikanska lantbrukare.²²

Fjättrar och behov

1

Enligt inledningen till *Kritiken av den hegelska rättsfilosofin* från 1843 har det moderna proletariatet ”radikala fjättrar”.

Proletariatets befrielse kräver att privategendomen avskaffas och klasserna så småningom försvinner.

I motsats till äldre tiders hantverkare, fattigbönder eller till och med slavar, tittar inte industriarbetarna nostalgiskt bakåt mot Jefferson eller Proudhon och ett utopiskt återupprättande av produktion i liten skala, naturaekonomi och jämlik konkurrens. ”Människans instinkt att kontrollera sig själv och sin närmaste omgivning, som för tidigare klasser i huvudsak innebar en satsning på att göra den privata kontrollen av medlen för det personliga uppehållet och skapandet av rikedomar perfekt, omvandlas hos proletariatet till en strävan efter gemensam kontroll och ägande av produktionsmedlen.”²³ De accepterar att kapitalets krossande av småegendomarna är oåterkalleligt och att en ekonomisk demokrati måste byggas upp genom att avskaffa lönesystemet snarare än storindustrin i sig. Proletärerna är de enda bland alla underordnade samhällsgrupper och utsugna producenter som inte har det minsta att vinna på att bevara det privata ägandet av produktionsmedlen eller vidmakthålla en ekonomisk ojämlikhet.

Men det är viktigt att skilja mellan de fjättrar som Marx’ ”filosofiska proletariat” bar i hans skrifter

21 David Shaw, “Happy in Our Chains? Agency and Language in the Postmodern Age,” *History and Theory* 40 (december 2001), s 19, 21.

22 Epoken av gerillakrig och nationell befrielse under kommunistisk ledning är ännu rikare på paralleller när vi funderar på nutida klassbildning och revolutionär förmåga, men vi får ta en sak i taget.

23 Marc Mulholland, “Marx, the Proletariat, and the ‘Will to Socialism,’” *Critique* 37, nr 3 (2009), s 339–40.

1843-1845 och de som senare fjättrade arbetarna i *Kapitalets* första band.²⁴ De första definierades av absolut fattigdom, utsugning och uteslutande: ”en klass i civilsamhället som inte är en klass i civilsamhället, ett stånd som är en upplösning av alla stånd, en sfär vars övergripande karaktär är allmänt lidande”. Enligt den unge Marx var dess existens inte bara en ”negation” av mänsklighet utan också ett tillstånd vars egen negation krävde en ”radikal revolution”, ett störtande av den ”hittills existerande samhällsordningen”.²⁵

I *Kapitalet* blir å andra sidan den strukturella *ställningen* lika viktig för att definiera proletariatet som det existentiella *tillståndet*. Marx visar att proletärernas fattigdom visserligen är mindre uttalad än den svältande landsbygdens, men att den till sin natur är mer *radikal* eftersom den uppstår ur deras roll som producenter av aldrig tidigare skådade rikedomar. I Storbritannien hade den industriella revolutionen skapat ett samhälle ”där fattigdom skapas i lika stort överflöd som rikedom”, medan det framväxande proletariatet i Tyskland ”inte var fattiga som hade *uppstått på ett naturligt sätt*, utan utfattiga som *skapats på ett konstgjort sätt*”.²⁶ Om fattigdom, som André Gorz hävdade, är den ”naturliga basen” för kampen för socialismen, så är det denna ”onaturliga fattigdom” som ökar i samma takt som det kollektiva arbetets produktivitet.²⁷

Marx gör också en avgörande skillnad mellan arbetskraft som hade socialiserats i fabriker och allmän eller manuell arbetskraft. De ”formella produktionsförhållanden” (lönearbete och kapital) som uppstår ur jordbruks- och handelskapitalets expropriering av småproducenterna formar de huvudsakliga avgränsningarna av en egendomslös arbetarklass. Dessutom, påminner David Montgomery oss, ”har industrisamhället historiskt *inte* varit lika utbrett som lönesystemet”.²⁸ I det viktorianska England utgjorde till exempel tjänstefolk den enskilt största gruppen inom den lönearbetande befolkningen, och hantverk fortsatte att blomstra parallellt med fabrikssystemet. Londonutställningen 1851 förhärligade ångkraftens tidsålder, men de 300.000 glasrutor som täckte Crystal Palace blåstes för hand.²⁹

I motsats till detta kännetecknas fabriksproletariatet, den moderna arbetarklassens kollektiviserade kärna, enligt Marx av socialt teknologiska produktionsförhållanden.³⁰ För att arbetarklassens ska få universell form och innefatta alla sorters lönearbete, måste den först och främst samla kraft i de *utvecklade* industrisektorer: textil-, järn- och stål-, kol-, skeppsbygge, järnvägar och så vidare. De

24 ”Filosofin är denna befrielses huvud, proletariatet dess hjärta. Filosofin kan inte bli verklighet utan att proletariatet avskaffas, proletariatet kan inte avskaffas utan att filosofin görs till verklighet.” V I Lenin, *Collected Works*, band 4, Moskva: Progress Publishers 1960, s 187

25 V I Lenin, ”1844 Introduction,” *Collected Works*, band 3, Moskva: Progress Publishers 1960, s 186.

26 *Ibid*, s 186–87; Lenin, *Collected Works*, band 6, Moskva: Progress Publishers, 1961, s 176.

27 André Gorz, *Strategy for Labor*, Boston: Beacon Press 1967, s 3.

28 David Montgomery, ”Commentary and Response,” *Labor History* 40, nr 1 (1999), s 37.

29 Raphael Samuel, ”Mechanization and Hand Labour in Industrializing Britain,” i Lenard Berlanstein (red), *The Industrial Revolution and Work in Nineteenth-Century Europe*, London: Routledge, 1992, s 38. Men utifrån det nödvändiga bruksvärdeskapande arbetet i samhället har nog arbetarmödrarnas och -hustrurnas obetalda hushållsarbete bidragit med den största delen. Jag har inte hittat beräkningar från den viktorianska eran, men för USA på 1950- och 1960-talen beräknade Nordhaus och Tobin att det obetalda hushållsarbetet motsvarade 50% av BNP. Se William Nordhaus and James Tobin, ”Is Growth Obsolete?” i *Economic Research: Retrospect and Prospect*, vol 5, redigerad av National Bureau of Economic Research, New York: National Bureau of Economic Research 1972.

30 För en avancerad behandling av denna skillnad och vad den innebär för klassens bildning, se David Neilson, ”Formal and Real Subordination and the Contemporary Proletariat: Re-coupling Marxist Class Theory and Labour-Process Analysis,” *Capital and Class* 31, nr 1 (våren 2007), s 89–123.

är de enda som, med *Manifestets* ord har ”historisk handlingskraft”.³¹

2

**Den grundläggande förutsättningen för det proletära projektet
är den frihetens sfär som finns inneboende i själva den utvecklade
industriella ekonomin. För att uppnå socialismens viktigaste mål –
att omvandla merarbetet till en jämlikt fördelad fritid –
måste radikala fjättrar översättas till radikala behov.**

Fattiga människors revolutioner i underutvecklade länder kan försöka nå stjärnorna, men bara proletariatet i de utvecklade länderna kan faktiskt gripa tag i framtiden. Den integration av vetenskap i produktionen som både konkurrensen mellan kapitalisterna och arbetarklassens stridbarhet tvingar fram, minskar *behovet* av (om än inte den faktiska förekomsten av) alienerat arbete. Redan i *Filosofins elände* (1847) hade Marx hävdade att ”[d]e revolutionära elementens organisation som klass förutsätter den färdiga existensen av alla produktivkrafter, som överhuvud taget kunde utvecklas i det gamla samhällets sköte.”³² Ett decennium senare förutspådde han i *Grundrisse* att ”i den mån storindustrin utvecklas, kommer skapandet av verkligt välstånd att bero mindre på arbetstid och den mängd arbete som används” än på ”vetenskapens allmänna tillstånd och teknologins utveckling, eller denna vetenskaps tillämpning på produktionen”. Vid denna tidpunkt ”har mängden merarbete upphört att vara förutsättningen för en utveckling av allmänt välstånd, precis som de fås icke-arbete upphört att vara en förutsättning för utvecklingen av det mänskliga tänkandets allmänna kraft”. Då kommer det att bli både materiellt möjligt och historiskt nödvändigt för arbetarna att själva tillägna sig sitt eget merarbete som fritid för ”att utveckla individernas konstnärliga, vetenskapliga etc., utveckling ... då mäts inte längre välstånd på något sätt i arbetstid, utan istället i tillgänglig tid.”³³

Men ett sådant tillägnande kan aldrig äga rum om målet helt enkelt inskränks till rättvis fördelning, inkomstjämlighet eller delade förmögenheter.³⁴ Detta är förutsättningar för socialismen, inte dess innehåll. Den nya världen skulle snarare definiera sig själv genom att tillfredsställa ”radikala behov” som hade *framkallats av själva kampen för socialismen* och var oförenliga med det kapita-

31 Med det vill vi inte påstå att industriarbetarna till en början var mest klassmedvetna eller politiskt radikala. Ibland var motsatsen sanningen, och fram till 1870-talet och till och med senare utgjordes den revolutionära miljön av halvt proletariserade hantverkare och hantverkare i små verkstäder – framförallt skräddare och tryckeriarbetare.

32 Marx, *Filosofins elände*, på marxistarkiv.se, s 78. I ”Kommunismens grundsatser”, ett grovt utkast till *Manifestet*, tillkännagav Engels: ”Så länge det inte kan produceras så mycket att det inte bara precis räcker till utan också blir ett överskott av produkter till att utöka det gemensamma kapitalet och till att vidareutveckla produktivkrafterna, så länge måste det alltid finnas en härskande klass, som förfogar över samhällets produktivkrafter och en fattig undertryckt klass.” Engels, *Kommunismens grundsatser*, på marxists.org.

33 *Grundrisse*, s 704–08. Och vice versa såg borgarklassen ett undertryckande av fritiden och en omvandling av den till disciplinerat arbete som industrins, för att inte säga civilisationens, själva grundvalar. Marx citerar den tidiga ekonomen Cunningham (1770): ”Det äger rum en mycket stor konsumtion av lyxvaror bland kungadömetts fattiga arbetare, i synnerhet inom den tillverkande befolkningen, och de konsumerar också sin tid på det, det mest ödesdigra av hela deras konsumtion.” Karl Marx och Friedrich Engels, *Collected Works*, band 34, New York: International Publishers, [1863–64] 1993, s 294.

34 ”Problemet, som han ser det, är inte en rättvisare eller mer jämlik omfördelning av de existerande rikedomarna. För Marx är kommunismen skapandet av nya rikedomar, nya behov, och av förhållanden så att de kan tillfredsställas.” Shlomo Avineri, *The Social and Political Thought of Karl Marx*, Cambridge: Cambridge University Press 1968, s 64.

listiska samhällets alienation. ”Bland dem finns behovet av gemenskap, mänskliga relationer, arbete som ett syfte (livets viktigaste behov), mångsidighet, fritid och fria aktiviteter och utveckling av personligheten. Det är *kvalitativa* behov – till skillnad från behovet av materiella produkter, som relativt sett minskar i ett samhälle av associerade producenter (när behovet att ’äga’ minskar).”³⁵ Det är inte utvecklingen av konsumtionen eller kapitalistiska ”rikedomar” som skapar radikala behov av fritid och befriat arbete, utan istället de motsatta värderingar och drömmar som förkroppsligas i radikala massrörelser. För att slå rot i det dagliga livet måste sådana behov förebyggas, framförallt i en socialistisk inställning till vänskap, sexualitet, könsroller, kvinnans frigörelse, nationalism, rasistisk och etnisk trångsynthet, och vård av barn. Marx’ och Engels’ välbekanta motvilja mot utopiska utkast och futuristiska spekulationer visade deras vetenskapliga disciplin, men var inte ämnde att utesluta socialistiska fantasier, än mindre avskräcka ett överflöd av alternativa institutioner, allt från arbetarskolor till konsumentkooperativ, vandringsklubbar till gratis psykoanalytiska kliniker, med vilka arbetarrörelsen både tog itu med existerande behov och föreställde sig nya.³⁶

3

Proletariatet har ett grundläggande intresse av att produktivkrafterna utvecklas så mycket att det leder till mindre arbete, mer fritid och garanterad ekonomisk trygghet. Men en positiv cykel av minskad alienation och ökande levnadsstandard förutsätter en materiell grundval av överflöd. I en situation med brist under övergångsperioden, fortlever ett strukturellt våld i de ekonomiska förhållandena. Det är därför Marx kallar stadiet mellan kapitalism och socialism för ”proletariatets diktatur”.

På grundval av den moderna teknologin och i ett förbund mellan de utvecklade länderna skulle en arbetarregering kunna vidmakthålla en ekonomisk tillväxt och samtidigt göra dramatiska förbättringar av livskvalitén, framförallt minska arbetstiden. Eftersom arbetarna själva skulle delta i både små och stora beslut om investeringar, produktionsmål och arbetsintensitet, skulle det finnas tillräckliga motiv för fortsatta teknologiska uppfinningar som skulle göra maskinerna till slavar under arbetarna istället för tvärtom.³⁷ På vilken ekonomisk utvecklingsnivå skulle ett samhälle vara moget för socialismen? Trots den imponerande industriella utvecklingen i Nordamerika, Tyskland och Frankrike bedömde Marx 1870 att bara England hade ”de materiella förutsättningarna för att krossa godsägande och kapitalism.”³⁸ Men på samma gång fortsatte han att se revolutionen som en internationell process eller åtminstone en process i flera länder. Om något var Lenin ännu mer bestämd om att en socialistisk seger av nödvändighet måste ha en ”europisk” karaktär, med en revolution i

35 Michael Lebowitz, “Review: Heller on Marx’s Concept of Needs”, *Science and Society* 43, nr 3 (hösten 1979), s 349–50; Agnes Heller, *The Theory of Need in Marx*, London: Allison & Busby 1976.

36 Marx och Engels skiljde mellan de fourieristiska falangstärerna och de owenitiska kolonierna, som ställde sig utanför klasskampen, och kooperativa institutioner som var en integrerad del av arbetarrörelsen.

37 Under kapitalismen “betraktar arbetaren i verkligheten sitt arbetes samhälleliga karaktär, dess kombination med andras arbete för ett gemensamt ändamål, som ett förhållande till en främmande makt ... Helt annorlunda är förhållandet i de fabriker som tillhör arbetarna själva, t.ex. i Rochdale.” Karl Marx, *Kapitalet, tredje bandet*, på marxists.org.

38 Marx, “The General Council to the Federal Council of Romance Switzerland”, Karl Marx och Friedrich Engels, *Collected Works*, band 21, New York: International Publishers, [1867–70] 1985, s 86.

Tyskland som en nödvändig förutsättning för att den skulle vara möjlig. Först efter hans död 1924, som sammanföll med Dawesplanen som stabiliserade den borgerliga Weimarrepubliken, tvingades bolsjevikerna möta sin framtid utan ingripande från en revolution i väst.

Som Lenin och andra, både anhängare och motståndare, redan hade förutsett, skulle en arbetar-regering i ett underutvecklat land med en jättelik bondebefolkning, icke mekaniserat jordbruk och lågvärderad export, få enorma svårigheter att skapa inhemska industriinvesteringar, speciellt de som var inriktade på infrastruktur och fast kapital, utan att tvinga landsbygden att överlämna huvuddelen av sitt överskott till de moderna sektorerna. *Innan arbetarklassen, en liten om än starkt organiserad minoritet i sådana samhällen, kunde bli en allmän befriare, skulle den med andra ord vara tvungen att istället för borgarklassen agera som gemensam insamlare eller utsugare.* Det skulle riskera motsvarigheten till en generalstrejk på landsbygden, när mer välbeställda bönder, de mest effektiva producenterna, förlorade motivet att bibehålla produktionen och började lagra livsmedel till försäljning på den svarta marknaden – precis det som hände under inbördeskriget och återigen när den Nya ekonomiska politiken (NEP) upphörde. Som ett svar på detta måste staten antingen ge efter (Bucharins ”högerstrategi”) eller ta till rent tvång (Lenins politik 1918-1919 och Stalins från slutet av 1920-talet).

”Primitiv socialistisk ackumulation” som Jevgenij Preobrazjenskij kallade det 1925, var både en nödvändighet och en tragedi för den proletära makten i en underutvecklad ekonomi. Men alternativa strategier som NEP riskerade att återupprätta kapitalistiska egendomsförhållanden, och som många hävdade en borgarklass på landsbygden som hotade att skära av ”bandet mellan land och stad”.³⁹ Det enda sättet att kapa denna gordiska knut var utländska investeringar och teknisk hjälp från mer utvecklade socialistiska länder, vilket förde tillbaka teorin om revolutionen till förutsättningen med ett socialistiskt genombrott i Europas industrialiserade centrala delar väster om Elbe.

4

I motsats till kapitalismen, som slösar bort eller undertrycker tankar på samverkan i arbetsprocessen, kommer proletariatets förmåga till självorganisering och kreativt samarbete att bli en viktig produktivkraft i ett socialistiskt samhälle. Samhällets utveckling kommer att drivas av fria sammanslutningar som effektiviseras av datorteknologi.

I sina utspridda kommentarer om socialismens materiella förutsättningar underlät Marx att klart skilja mellan produktivkrafternas utveckling i sig och skapandet av motsvarande social förmåga till ekonomisk samordning och planering. Det sistnämnda inbegriper å ena sidan institutioner för ekonomisk demokrati och arbetarkontroll, och å den andra teknologier som bearbetar enorma mängder av data i realtid och lägger fram dem på sätt som gör det möjligt för folket att delta i beslutsfattandet. Det går att hävda att den informationsteknologi som är nödvändig för en demokratisk planering har uppstått först på senare tid i form av datorinformationssystem, förändring av affärsprocessen, ledningspaneler, smarttelefoner, ”sakernas internet”, samarbetsplatser, kollegial produktion, och liknande. Dessutom börjar observationspunkter och vetenskapliga paradigmen för att förstå

³⁹ Trotskij, *Förenade vänsteroppositionens plattform*, på marxistarkiv.se, kapitel 1 och 3.

ekonomins inverkan på jordens miljö (i synnerhet på kol- och näringskedjan) uppstå först nu, och på så sätt göra det möjligt att planera för en hållbar utveckling.

5

Fabrikssystemet organiserar arbetskraften som ett samverkande kollektiv som med hjälp av kamp och medveten organisering kan bli en solidarisk enhet. ”Som skolor i krig”, sa Engels, ”är fackföreningarna oöverträffade”.⁴⁰

I *Adertonde Brumaire* är det välkänt att Marx jämförde de franska bönderna med en ”säck potatis”. ”Deras produktionssätt”, skrev han, ”isolerar dem från varandra i stället för att bringa dem att umgås med varandra.”⁴¹ Som ett resultat av det, tillägger Hobsbawm, har böndernas medvetande en benägenhet att vara helt lokalt eller på ett abstrakt sätt satt i motsatsställning till staden, ofta med ett religiöst språk. ”Enheten för deras organiserade aktioner är antingen församlingen eller universum. Det finns inget dessemellan.”⁴² Industriproletariatet (till vilket Marx räknar fabriksarbetare, byggnadsarbetare, arbetare i det kapitalistiska jordbruket och transportarbetare) bildas å andra sidan bara tillsammans, som integrerade kollektiv i den samhällsliga arbetsdelningen. Den franske socialisten Constantin Pecqueur hade redan i sin bok från 1839 om ångmaskinernas tidsålder prisat fabriken för dess ”progressiva socialisering” av arbetskraften och för att den skapade ett ”proletärt offentligt liv”.⁴³

Som vi konstaterade tidigare är ömsesidighet inget man får automatiskt, och David Montgomery påminner oss att klassmedvetande ”alltid är ett projekt”. I början är arbetare i nya industrier eller fabriker uppsplittrade, en konkurrenssituation som kapitalisterna försöker förlänga genom att favorisera vissa, med hjälp av ackordslöner och etnisk uppdelning av arbetarna.⁴⁴ Den mest grundläggande sortens solidaritet måste skapas medvetet, till att börja med informella arbetargrupper som definieras utifrån gemensamma uppgifter eller skicklighet, de ”familjer” som bygger upp fabriks-samhället. Skapandet av band av gemensamma intressen mellan arbetargrupper och olika avdelningar var ett mödosamt, tålmodigt arbete som krävde förhandlingar, skolning och konfrontationer. De lägre ledare som tog på sig det riskerade avsked, svartlistning, till och med fängelse eller döden.⁴⁵ Men de första stegen mot en inkluderande organisation var i allmänhet defensiv till sin natur: att till exempel protestera mot sänkta löner, mot införande av farliga maskiner eller några

40 Karl Marx och Friedrich Engels, *Collected Works*, band 1, New York: International Publishers, [1844–45] 1975, s 511.

41 Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 54.

42 Eric Hobsbawm, ”Class Consciousness in History”, i István Mészáros (red), *Aspects of History and Class Consciousness*, London: Routledge 1971, s 9.

43 Constantin Pecqueur, *Economie sociale ... sous l'influence des applications de la vapeur*, Paris: Desessart, 1839, s xii, 62–63. Pecqueur förespråkade en ganska grym sorts socialism och har ibland hyllats – av franska skribenter – som ”Frankrikes Marx”. (Se Joseph Marie, *Le socialisme de Pecqueur*, Paris 1906, s 66–67, 108–10.)

44 För en berömd studie av en arbetsplats organiserad enligt Hobbes’ principer, med största möjlig uppsplittring utifrån, ras, kön och händighet, se Katherine Archibald, *Wartime Shipyard: A Study in Social Disunity*, Berkeley: University of California Press, 1947.

45 En klassisk redogörelse från 1900-talet av lokal facklig politik som en omsorgsfullt uppbyggd allians mellan fabrikskulturer är Roger Friedlanders *The Emergence of a UAW Local, 1936–1939: A Study in Class and Culture*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press 1977.

andra flagranta klagomål. Men som Marx betonar i *Filosofins elände* blev fackföreningarna (eller i en del fall hemliga organisationer på arbetsplatsen) ett mål i sig själv, lika omöjligt att inskränka till sina rent materiella funktioner som, låt oss säga, en kyrka eller en by. ”Detta är till den grad sant att de engelska ekonomerna är alldeles häpnad över att se hur arbetarna offerar en stor del av sin lön till förmån för associationerna, som i ekonomernas ögon upprättades endast för lönens skull.”⁴⁶

6

**Den fackliga stridbarheten kan uppnå sin högsta utveckling
i gruvsamhällen eller fabriksstäder, men socialismen är till syvende och sist ett
städernas barn. Städerna är förmyndarmentalitetens och den religiösa trons kyrkogård.
I städerna kan en proletär offentlighet blomstra.**

I *Den arbetande klassens läge i England* beskriver den unge Engels ett proletariat vars ”tillkomst” lika mycket är resultatet av urbanisering som av industrialisering.

Om koncentreringen av befolkningen sporrar och utvecklar den egendomsägande klassen, tvingar den fram en ännu snabbare utveckling av arbetarklassen.... De stora städerna är arbetarrörelsens födelseorter; det var där som arbetarna först började fundera över sitt eget läge, och att kämpa mot det. Det var där som motsättningen mellan proletariat och bourgeoisie först framträdde; ... Utan storstäderna och deras tvingande inverkan på förnuftet, skulle arbetarklassen inte vara på långt när så framskriden som den är... storstäderna [har] förstört de sista resterna av det patriarkaliska förhållandet mellan arbetare och arbetsköpare...⁴⁷

Engels, som ofta klagade på den kvävande fromheten i sin egen borgerliga bakgrund, var häpen över Londonarbetarnas otvungna och nästan allenarådande likgiltighet inför organiserad religion och andliga läror. ”Alla bourgeoisins skribenter är ense om att arbetarna inte är religiösa och inte går i kyrkan.”⁴⁸ I Paris, där förnuftets gudinna under en kort period hade upphöjts på tronen i Notre Dame 1792, hade samtidigt den stridbara antikyckligheten djupa rötter inom både den republikanska småbourgeoisien och bland de socialistiska hantverkarna. Men det mest dramatiska och kanske överraskande exemplet var Berlin, Europas Chicago, där socialisterna 1912 erövrade 75% av rösterna och de fattigaste distrikten ansågs vara helt ”avkristnade”. Precis som Afrika var arbetardelarna i Berlin ett fält för missionärer.⁴⁹

Om sekularism utgjorde en sorts ”negativ integration” i det kapitalistiska samhället, så var en annan sådan uppkomsten av alternativa institutioner som kämpade mot borgerliga värderingar över praktiskt taget hela det dagliga livets spektrum. Socialismens och anarkokommunismens tankar förkroppsligades i bildade folkliga motkulturer som framhävde arbetsplatsernas och bostadsområdenas solidaritet inom fritids-, utbildnings- och kultursfären. 1910 hade praktiskt taget varenda industristad eller -ort en imponerande central byggnad för arbetarmöten, fackföreningslokaler, parti-

⁴⁶ Marx, *Filosofins elände*, på marxistarkiv.se, s 78.

⁴⁷ Engels, *Den arbetande klassens läge i England*, på marxists.org.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Hugh McLeod, *Piety and Poverty: Working-Class Religion in Berlin, London and New York, 1870–1914*, New York: Holmes and Meier 1996, s 11, kapitel 1. I Wedding, till exempel, ansågs knappt 3% av befolkningen vara kyrkobesökare.

tidningar och liknande. De typiska *maison du peuple* eller *casa del pueblo* [Folkets hus] hade ett bibliotek, en teater eller biograf, idrottsanläggning och ibland en sjukvårdsklinik. En del var fantasifulla katedraler för folket: La Maison du Peuple de Bruxelles, Urania i Wien och Volkshaus i Leipzig. (Konstruktivisterna i det tidiga Sovjetunionen tog nästa steg och gjorde arbetarklubbarna – byggda som modernistiska mästerverk som Zuev och Rusakov i Moskva – till nav för den nya kulturen och dess utopiska förhoppningar.

Det mest berömda exemplet på en proletär motkultur var den enorma värld av cykel-, vandrings- och sångklubbar, idrottslag, vuxenskolor, teaterföreningar, läsgrupper, ungdomsklubbar, naturistgrupper och liknande som stöddes av SPD och de tyska fackföreningarna. Under perioden med antisocialistiska lagar (1878-1890), utgjorde dessa arbetarförbund ett avgörande lagligt skydd för arbetarmöten och skolning av aktivister. I sin viktiga bok från 1985, *Den alternativa kulturen*, bestred Vernon Lidtke vissa historikers påstående att denna ”egna proletära värld” så småningom blev alltför sluten för att utgöra ett radikalt hot mot det wilhelmska systemet. ”Detta alternativ kan inte kallas radikalt därför att det föreslog att kejsardömet skulle störtas med ett enda djärvt slag, utan därför att det med sina principer förkroppsligade en syn på produktion, samhällsförhållanden och politiska institutioner som på nästan varje punkt avvisade de befintliga strukturerna, praktiken och värderingarna.” Staten betraktade förvisso den socialistiska kulturverksamheten som ett undergrävande hot, i synnerhet mot den nationalistiska indoktrineringen av ungdomen. ”Just innan kriget, den 2 juli 1914, godkände kejsaren åtgärder för att inrätta obligatoriska ungdomsorganisationer för alla pojkar mellan 13 och 17 års ålder”, under ledning av pensionerade officerare.⁵⁰

Den tyska motkulturens verkliga svaghet, skriver Lidtke, var SPD:s betoning på att demokratisera den borgerliga högkulturen istället för att undersöka ”möjligheten att arbetarna ... skulle kunna utveckla en arbetarrörelsens egen kultur, en kultur som skulle hämta sin inspiration direkt från arbetarnas egna liv.”⁵¹ Det var inte något problem i Katalonien, där anarkosyndikalismen var kulturellt frihetlig och där det knappt fanns något byråkratiskt eller reformistiskt skikt inom arbetarrörelsen. Ingenstans i Europa var fackföreningarna och bostadsområdena så fast enade i kamp som i Barcelona, där Confederación Nacional del Trabajo (som 1918 hade 250.000 medlemmar i staden och de omgivande fabrikerna) ena dagen kunde organisera en strejk och nästa dag ge ”väpnad eskort till grupper av arbetarkvinnor som rekvirerade mat från affärerna”.⁵² Större delen av proletariatet i fabrikerna – som föraktades av den katalanska medelklassen – var invandrare från Murcia och Andalusien, som med hjälp av sina rika traditioner av gemenskap byggde sitt eget antinationalistiska och esperantotalande alternativa samhälle i Europas mest tuberkulosdrabbade och våldsammasa slumkvarter.

50 Vernon Lidtke, *The Alternative Culture: Socialist Labor in Imperial Germany*, Oxford: Oxford University Press, 1985, s 7–8, 17. I kapitlet om sånger och Liederbücher, ger Lidtke underbara exempel på socialister som skriver satiriskt om kriget och hånar patriotismen på ett ”burleskt” sätt som Brecht senare översatte till teatern.

51 *Ibid*, s 194.

52 Chris Ealham, *Class, Culture and Conflict in Barcelona, 1898–1937*, London: Routledge 2005, s 36.

Överdeterminering

7

Arbetarrörelsen kan och måste konfrontera kapitalets makt på samhällslivets samtliga områden, organisera motstånd på det ekonomiska, politiska, urbana, samhällsreproduktiva och gemensamma området. Det är sammansmältningen eller syntesen av dessa strider, snarare än att de bara läggs till varandra, som gör proletariatet till en historiskt verkande kraft.

Marx och Engels, till exempel, ansåg helt klart att ett socialistiskt massmedvetande skulle vara en dialektisk blandning mellan det ekonomiska och det politiska, mellan storslagna strider om rättigheter och kamp om löner och arbetstid, mellan bittra lokala strider och mäktiga internationella ideal. Ända sedan bildandet av Kommunistiska förbundet 1847 hade de hävdade att lönearbetarna utgjorde den enda verkliga samhällskraft som kunde representera och genomdriva ett konsekvent demokratiskt program för rösträtt och rättigheter, och på så sätt tillhandahålla det hegemoniska kitt som kunde binda samman en bred koalition av arbetare, fattigbönder, nationella minoriteter och radikaliserade medelklasskikt. Medan den liberala småbourgeoisens tänkande med lätthet skiljde mellan politiska rättigheter och ekonomiska klagomål, så motbevisade arbetarnas liv varje bestämd åtskillnad mellan förtryck och utsugning. Den politiska demokratin ”överväxande” i ekonomisk demokrati, och den ekonomiska klasskampens övergång till frågan om statsmakten – den process som Marx i det sammanhang som 1848 och chartismen utgjorde, kallade ”permanent revolution” – var den förrevolutionära krisens viktigaste tema.

Men eftersom ekonomisk kamp och politiska konflikter bara är samordnade ibland – vanligtvis under ekonomiska kriser eller krig – så fanns det också en stark tendens för dem att skiljas upp. De motsatta men symmetriska illusionerna ekonomism/syndikalism (framsteg bara med hjälp av ekonomisk organisering) och parlamentarisk kretinism (reformer utan makt på arbetsplatserna) har alltid krävt en regelbunden gallring i den röda trädgården. För Rosa Luxemburg var således den centrala lärdomen av revolutionen i Ryssland 1905 behovet att se det ekonomiska och det politiska som delar av en enda revolutionär process:

Kort sagt: den ekonomiska kampen driver den politiska kampen från den ena knutpunkten till den andra, och den politiska kampen utgör den periodiska befruktningen av jordmånen till den ekonomiska kampen. Orsak och verkan byter här plats i varje ögonblick, och således är den politiska och ekonomiska faktorn i en period av masstrejker inte något åtskilt, ännu mindre utesluter de varandra, som det pedantiska schemat vill ha det till – snarare är de två sammanflätade sidor av den proletära klasskampen i Ryssland. Och enheten mellan dem är just masstrejken. När den utpekulerade teorin avskiljer en konstlad sektion från masstrejken för att etablera den ”rena politiska masstrejken”, så framstår vid denna dissektion, som vid varje annan, företeelsen inte som ett levande fenomen, men som ett dött.⁵³

I sin anmärkningsvärda bok om framväxten av den koreanska arbetarklassen, den mest stridbara i Asien, betonar Hagen Koo den ständiga dialogen mellan kampen på verkstadsgolvet och det

53 Rosa Luxemburg, *Masstrejk, parti och fackföreningar*, på marxistarkiv.se, s 19.

folkliga motståndet mot staten: ett modernt exempel på att det politiska– och i detta fall även den inhemska kulturen – bestämmer över det ekonomiska och vice versa. Utan några nedärvda arbetartraditioner och ställda inför en förtryckande, arbetsgivarvänlig regim med en enorm säkerhetsapparat, fick Koreas arbetare, speciellt unga kvinnor inom den lätta tillverkningsindustrin, en oväntad styrka genom sin allians med den utomordentliga *minjung*- (mass-) rörelse som uppstod i mitten av 1970-talet:

Denna breda populistiska rörelse leddes av oliktankande intellektuella och studenter som siktade på att smida fram en bred klassallians bland arbetare, bönder, fattiga invånare i städerna och progressiva intellektuella mot den auktoritära regimen ... Den införde ett nytt politiskt språk och kulturella aktiviteter genom att omtolka den koreanska historien och återta Koreas inhemska kultur ur ett *minjung*-perspektiv ... Således har kultur och politik fått avgörande roller under den sydkoreanska arbetarklassens formerande, inte de vanliga roller som de tillskrivs i litteraturen om Östasiens utveckling – som faktorer bakom arbetarnas foglighet och passivitet – utan som källor till arbetarnas motstånd och ökande medvetenhet.⁵⁴

8

Den rumsliga närheten mellan industristädernas produktion och reproduktion, de djävulska fabrikerna och slummen, förstärkte det oberoende klassmedvetandet. Klasskampen i städerna, i synnerhet den som rörde problem med boende, mat och bränsle, leddes i typfallet av arbetarmödrar, den socialistiska historiens bortglömda hjältar.

Andra internationalens partiers arvsynd var deras ljumma stöd till, ja till och med motstånd mot, kvinnlig rösträtt och ekonomisk jämlikhet. Men som David Montgomery påminner oss: ”gifta kvinnor som skötte om sina barn i ruggiga, trånga bostäder och fick räkna med att möta fordringsägare, välgörenhetsarbetare och prästerskapets olycksbådande myndighet, påmindes om sin klass-tillhörighet lika regelbundet som sina makar, döttrar och söner i fabrikerna.”⁵⁵ I typfallet var det också mödrarna som organiserade hyresstrejker, demonstrationer mot bränslebrist och bröduppror, den äldsta sortens protester från underklassen. Vi ska komma ihåg att den ryska revolutionen 1917 började på den internationella kvinnodagen när ”tusentals husmödrar och arbetarkvinnor som var rasande över de oändliga brödköerna vällde ut på gatorna i Petrograd och ropade ’Ner med de höga priserna’ och ’Ner med svälten’.”⁵⁶ I sin analytiskt skarpsinniga historia om den europeiska socialismen ger Geoff Eley slumkvarteren lika stor tyngd som fabrikerna för bildandet av ett socialistisk medvetande. ”Lika livsviktiga var de komplicerade sätt på vilka bostadsområdena talade och kämpade mot. Om arbetsplatserna var en front för motstånd där man kunde föreställa sig en gemensam verksam kraft, så var familjen – eller rättare sagt den solidaritet i bostadsområdena som arbetarkvinnorna utformade för att överleva – en annan ... Utmaningen för vänstern var att organisera de egendomslösas *båda* fronter.”⁵⁷

54 Hagen Koo, *Korean Workers: The Culture and Politics of Class Formation*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2001, s 18–19.

55 David Montgomery, *The Fall of the House of Labor*, Cambridge: Cambridge University Press 1987, s 1.

56 Karen Hunt, “The Politics of Food and Women’s Neighborhood Activism in First World War Britain,” *International Labor and Working-Class History* 77 (våren 2010), s 8.

57 Geoff Eley, *Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850–2000*, Oxford: Oxford University Press 2002, s 58.

Förmågor

9

Att läsa ”tände uppror i arbetarnas sinnen”.⁵⁸

Den till stor del framgångsrika kampen för läskunnighet inom arbetarklassen på 1880-talet, åtföljd av en teknologisk revolution inom tryckkonsten, förde in världen – som nyheter, litteratur, vetenskap eller helt enkelt sensationer – i proletariats dagliga liv.

Arbets- och den socialistiska pressens snabba tillväxt under seklets sista fjärdedel gav näring åt ett alltmer förfinat politiskt medvetande i fabrikena, slummen och fabriksstäderna.

I tidigare samhällsbyggnader hade de direkta producenterna föga tillgång till eller behov av formell utbildning – som vanligtvis var kyrkans eller en skriftlärdd klass' privilegium – men den franska revolutionen orsakade en omätlig folklig aptit på läs- och skrivkunnighet och utbildning. Industriarbetarna ärvde således en rik tradition att lära sig själv av de hantverksintellektuella i Paris och Lyon som var socialismens föregångsmän, och från deras engelska motsvarighet som anpassade den klassiska politiska ekonomin till chartismens dagordning. Som Marx alltid erkände var utvecklingen av den ricardianska ”arbetsvärdeteorin” till en kraftfull kritik av utsugningen, som vanligen tillskrivs honom, i själva verket något som åstadkoms av intellektuella från underklassen, som den amerikanskfödde tryckaren John Bray, den skotske fabriksarbetaren John Gray, och den inför krigsrett dömd matrosen och skumme journalisten Thomas Hodgskin. Likaså var de flesta av 1880-talets viktiga engelska vetenskapsmän självlärda proletärer, i synnerhet Michael Faraday (bokbindarlärling), Alfred Russel Wallace (lantmätare) och istidsteoretikern James Croll (fastighetsskötare på universitet).

I mitten av seklet var dessutom stora delar av arbetarklassen, speciellt i England och USA, lika ivriga efter nyheter och aktuella händelser som medelklasserna. Tidningar, skrev Marx i *1861-1863 Economic Manuscripts*, utgör nu i själva verket ”en del av det nödvändiga livsuppehållet för arbetarna i de engelska städerna”.⁵⁹ I början av 1840-talet publicerade bara chartisterna mer än 100 tidningar och tidskrifter.⁶⁰ Marx själv var förstas journalist (precis som Trotskij) – det enda jobb han någonsin hade – och uppkomsten av socialistiska masspartier mot slutet av 1800-talet skulle ha varit otänkbara utan arbetarpressens dramatiska ökning och den motbild av den samtida historien som den förde fram.

I *Tio dagar som skakade världen* förundrades John Reed över tidningskriget mellan klasser och fraktioner:

58 Jonathan Rose, *The Intellectual Life of the British Working Classes*, New Haven, CT: Yale University Press, 2008, s 8; Dennis Sweeney, “Cultural Practice and Utopian Desire in German Social Democracy: Reading Adolf Levenstein's Arbeiterfrage (1912),” *Social History* 28, nr 2 (2003), s 174–99.

59 Karl Marx, *Economic Manuscripts of 1861–63*, i Marx och Engels, *Collected Works*, band 34, s 101 (“Relative Surplus Value”).

60 Gregory Vargo, “‘Outworks of the Citadel of Corruption’: The Chartist Press Reports the Empire”, *Victorian Studies* 54, nr 2 (vinter 2012), s 231. Se även Stephen Coltham, “English Working-Class Newspapers in 1867”, *Victorian Studies* 13, nr 2 (december 1969).

I städerna och vid fronten hade varje politiskt parti sin tidning – ibland flera. Hundratusentals broschyrer distribuerades av tusentals organisationer till arméerna, byarna, fabrikerna, gatorna. Törsten efter bildning, som så länge hade undertryckts, bröt med revolutionen ut i hela sin styrka. Enbart från Smolnijinstitutet vällde de första sex månaderna dagligen tonvis med litteratur ut över landet. Ryssland slukade tryckalster med en omätlig törst, som då het sand suger upp vatten.⁶¹

10

Proletariatet, sa Wilhelm Liebknecht till de tyska socialisterna, var ”den moderna kulturens bärare”.⁶² Dess intresse för speciellt vetenskap förebådade arbetarnas roll i en framtida republik.

Likaså samlades den viktorska tidens arbetare i läsesalar, mekaniska institut, bibliotek, både vanliga och enkla, och offentliga föreläsningssalar. De mekaniska instituten hade inspirerats av dr George Birkbecks berömda föreläsningar för hantverkare i Glasgow 1800-1804, och mättade folkets hunger efter att förstå vetenskapen bakom de nya maskinerna och det som drev dem. Det första institutet bildades i Glasgow 1821, och när Marx flyttade till Soho fanns det fler än 700.⁶³

På 1850-talet tillhandahöll arbetarklassens läskunniga delar en jättelik publik under kontroverserna om aktuella frågor, speciellt under det kulturella krig som följde på publiceringen av *Om arternas uppkomst*. Mekaniker och hantverkare i London flockades vid Thomas Huxleys ”Föreläsning för arbetande”, och var enligt Huxley ”lika uppmärksamma och intelligenta som den bästa publik jag någonsin har föreläst för ... Jag har noggrant undvikit att vara oförsämd nog att tala ner till dem.”⁶⁴ Karl Liebknecht, veteran från 1848 och senare grundare av SPD, erinrade sig förtjust hur han hade deltagit vid sex av dessa föreläsningar tillsammans med Karl Marx, som stannade uppe hela natten och ivrigt diskuterade Darwin. Hela hushållet Marx var i själva verket indragen i de stora debatterna. (Fru) Jenny Marx ståtade inför en schweizisk vän med den utomordentliga popularitet som ”Söndagskvällarna för folket” rönt. ”Vad gäller religionen växer det för närvarande fram en stor rörelse i det förstockade gamla England. Vetenskapens främsta, med Huxley (Darwins lärjunge) i ledningen, och med Tyndall, sir Charles Lyell, Bowring, Carpenter, etc., ger ytterst upplysta, verkligt fritänkande och djärva föreläsningar för folket i St Martin’s Hall (med ärofulla minnen av valser) och dessutom på söndagskvällar, precis när lammen brukar beta på Herrens ängar. Salen har varit fylld till bristningsgränsen och folkets entusiasm var så stor den första kvällen, när jag gick dit med flickorna, att 2.000 inte kunde komma in i salen, som var fullproppad.”⁶⁵

61 Reed, *Tio dagar som skakade världen*, på marxistarkiv.se, s 10.

62 Gerhard Ritter, “Workers’ Culture in Imperial Germany,” *Journal of Contemporary History* 13 (1978), s 166.

63 Martyn Walker, “‘Encouragement of Sound Education amongst the Industrial Classes’: Mechanics’ Institutes and Working-Class Membership, 1838–1881”, *Educational Studies* 39, nr 2 (2013), s 142. Walker förlöjligar påståendet att instituten dominerades av medelklasserna: istället, hävdar han, utgjorde de en ”förening av klassintressen”. ”Arbetarklassens radikaler allierade sig med medelklassens sympatisörer när det gällde politik och självhjälp” (s 145).

64 Citerat i Ed Block, “T.H. Huxley’s Rhetoric and the Popularization of Victorian Scientific ideas: 1854–1874”, *Victorian Studies* 29, nr 3 (våren 1986), s 369.

65 Ralph Colp, “The Contacts Between Karl Marx and Charles Darwin,” *Journal of the History of Ideas* 35, nr 2 (1974), s 329–38; och Jenny Marx, *Letter to Johann Becker* (29 januari 1866), Karl Marx och Friedrich Engels, *Collected Works*, band 42, New York: International Publishers 1987, 568.

11

**Det organiserade proletariatet besitter en enastående förmåga
att störa ekonomin och det samhälleliga rummet. Generalstrejken
var den viktorianska arbetarklassens ”atombomb”.**

Fabrikssystemet och världsmarknaden ger upphov till avgörande geostrategiska knutpunkter som järnvägsnät, försörjningskedjor till tillverkningsindustrin, kraftnät, verktygscentraler, krigsindustri-komplex och så vidare, som om de tas över eller stängs ner av relativt små grupper av arbetare kan förlama hela ekonomier. Masstrejker, vars banbrytare var en halv miljon brittiska gruvarbetare och textilarbetare 1842 (Plug Plot Riots, ”pluggupploppen”), var ovanliga på Marx’ tid men blev mot slutet av seklet allt vanligare, med den belgiska generalstrejken (för rösträtt) 1893 och den amerikanska Pullmanstrejken 1894, bara några månader innan Engels’ död. Men bland Europas och USA:s radikaler fanns oenighet om de här revolternas sociala dynamik och strategiska innebörd. För Bernstein och ”revisionisterna” i Andra internationalen bekräftade generalstrejkens ankomst tron på en fredlig väg till revolutionen, med en facklig styrka som skulle mobiliseras för att säkerställa att en framtida socialdemokratisk majoritet på ett icke våldsamt sätt skulle kunna tillämpa sin plattform i parlamentet. (Marx hade faktiskt själv spekulerat om just en sådan möjlighet i England och kanske USA.)

För anarkosyndikalisterna lovade å andra sidan generalstrejken att släppa lös en stridbar spontanitet och social föreställningsförmåga som gick långt utöver vad de socialistiska politikerna och de fackliga ledarna kunde kanalisera och kontrollera. En ytterlighet var Georges Sorel, som teoretiserade om generalstrejken både som en apokalyptisk dörr till en ny värld och den nödvändiga ”myt som utgör hela socialismen”.⁶⁶

Men Rosa Luxemburg avvisade både revisionisternas och syndikalisternas tolkningar av det tidiga 1900-talets stora strejkvågor. I en analys av den första ryska revolutionen och de jättelika samtida socialistiska demonstrationerna för rösträtt i Centraleuropa, skrev hon att masstrejken ”inte innebär en enstaka handling men utgör en hel klasskampperiod” där ”den ständiga växelverkan mellan den politiska och ekonomiska kampen” skapade explosivt oförutsägbara scenarier som utlöste en enastående genialitet bland gräsrotterna. Hon var en av de första socialister som uppmärksammade den proletära radikaliserings minsta strukturer (det som Trotskij senare skulle kalla ”det revolutionära tänkandet molekylära arbete”), och långt från att skapa en spontanitetskult, som hon ofta anklagas för, var hennes centrala insikter i proletariatets självorganisering en del av en tillintetgörande kritik av SPD:s självbild av sina valda ledare som generalstab för en lydlig armé av fackföreningsmedlemmar och socialistiska väljare.⁶⁷ (Ironiskt nog var det Lenin och inte Luxemburg som i ljuset av upproren 1905 hävdade att arbetarklassen var ”instinktivt och spontant socialdemokratiskt sinnad”).⁶⁸

66 Georges Sorel, *Reflections on Violence*, Glencoe, IL: Free Press 1950, s 145.

67 Luxemburg, *Masstrejk, parti och fackföreningar*, s 20,19. För Trotskij:s välkända kritik av ”spontaniteten”, se ”Vem ledde februariupproret?” i *Ryska revolutionens historia del 1*, på marxistarkiv.se, s 81-94. Utöver revolutionen i det ryska tsardömet demonstrerade en miljon arbetare i Österrike och Tyskland (speciellt Sachsen). ”Det beräknades att 250.000 demonstrerade bara i Wien.” Se Christoph Nonn, ”Putting Radicalism to the Test: German Social Democracy and the 1905 Suffrage Demonstrations in Dresden”, *International Review of Social History* 41 (1996), s 186.

12

**Arbetare kan sköta fabrikerna. Fram till Första världskriget
var en stor del av den tillämpade produktionstekniken
till hälften metallarbetarnas och andra yrkesutbildade arbetares egendom.**

Var kommer arbetarna, med tanke på den specialisering som finns inneboende i industrins arbetsdelning och den förlust av komplicerad skicklighet som följer av att arbetsprocessen mekaniseras, att hitta förmågan att sköta ekonomin i en socialistisk republik? I *Kommunismens grundsatser* är Engels rakt på sak: "Det gemensamma bedrivandet av produktionen kan inte åstadkommas med sådana människor som finns idag, av vilka var och en är underordnad en enda produktionsgren, är fastkedjad vid och exploaterad av denna, människor av vilka var och en har utvecklat bara ett av sina anlag på bekostnad av alla andra, människor som bara känner en produktionsgren eller en liten del av den." Hans lösning var ett allomfattande utbildningssystem som skulle utveckla individer med mångsidiga förmågor. "På så sätt ger det kommunistiskt organiserade samhället sina medlemmar tillfälle att fullt sysselsätta sina allsidigt utvecklade anlag."⁶⁹

Men hur ska man då överbrygga klyftan mellan kapitalismens icke yrkesutbildade arbetskraft och ett mångsidigt socialistiskt samhälle? Svaret, som Engels inte ger, var den industriella revolutionens nya elit av kvarnbyggare, mönstertillverkare, installatörer, svarvare och andra precisionsmetallarbetare. Den successiva underordningen av majoriteten av arbetarna under maskinerna åtföljdes av ökad kunskap och förhandlingsstyrka hos de arbetare som byggde, installerade och underhöll dessa maskiner: ett fenomen som David Montgomery har betecknat som "chefens hjärna under arbetarens keps". Även om deras kunskaper var nya, så var förebilden till deras kontroll av hantverkskunskande, som till stor del var hemlig, de hantverkare som de hade ersatt, med lång lärlingstid, stamritualer och strikt upprätthållna normer för en "rimlig arbetsdag".⁷⁰ Innan högskoleutbildade ingenjörer blev en central del av den industriella hierarkin på 1910- och 1920-talen och den vetenskapliga ledningen till stor del erövrade och bröt ner hantverkskunskapen, var det omöjligt med en fullständig kapitalistisk kontroll över arbetsprocessen ("verkligt tillägnande" med Marx' ord).⁷¹

Metallarbetarna hade en avgörande men ofta tvetydig ställning inom arbetarrörelsen i sin helhet. Nelson Lichtenstein konstaterar: "På grund av sin självsäkerhet och livsviktiga plats inom produktionen, kunde skickliga hantverkare både återfinnas i förtruppen bland de som föreslog en radikal utmaning mot den existerande ordningen inom industrin, och nästan samtidigt bland de arbetare vars åsikter var mest företagsvänliga och karriärmedvetna."⁷² Före Första världskriget var de ofta

68 Lenin, *Om partiets reorganisering*, på marxistarkiv.se, s 2; Phil Goodstein, *The Theory of the General Strike from the French Revolution to Poland*, New York: Columbia University Press 1984, s 153.

69 Engels, *Kommunismens grundsatser*, på marxists.org.

70 Se Montgomery, *Fall of the House of Labor*, "Chapter 1: The Manager's Brain Under the Workman's Cap". Men ingenjörer och kemister var väsentliga organisatörer av 1900-talets nya industrier, i synnerhet kemiska och elektriska maskiner.

71 "[A]tt de mångsidigt kunniga arbetarna har försvunnit", skriver Gorz, "innebär också att den klass som kunde ta ansvar för det socialistiska projektet och översätta det till verklighet har försvunnit. I grund och botten har den socialistiska teorins och praktikens förfall sitt ursprung här." Se André Gorz, *Farewell to the Working Class*, London: Pluto Press 2001, s 66.

72 Nelson Lichtenstein, Walter Reuther: *The Most Dangerous Man in Detroit*, Urbana-Champaign: University of Illinois Press 1995, s 20.

obenägna att ansluta sig till de halvkvalificerade arbetarnas kamp, men under de omvälvande åren 1917-1919 – då kvinnor och ungdomar i massor värvades till krigsfabrikerna – tillhandahöll metallarbetarna ledarskap till arbetarråden i Barcelona, Berlin, Glasgow, Seattle och Wien, och även till de förstadier till kommunistpartier som uppstod ur generalstrejker och uppror. I Petrograd från och med 1917, en kort tid i Turin 1920 och återigen i Barcelona 1936 och 1937, drev arbetarkommittéer och revolutionära fackliga ombud fabrikerna för egen del, och underbyggde på så sätt chefernas värsta mardrömmar.⁷³

En klass för sig

13

Genom sin ställning i samhällets produktion och sina allmängiltiga objektiva intressen, har proletariatet en överlägsen ”kunskapsförmåga” att se ekonomin som en helhet och reda ut mysteriet med kapitalets synbara egenrörelse (se Lukács’ teser).

Borgarklassen och proletariatet är de enda ”rena klasserna” i det moderna samhället, men de är inte symmetriska i sin inre utformning eller förmåga till medvetande. Konkurrensen mellan bolag och sektorer är kapitalismens järnhårda lag, men konkurrens mellan arbetare kan minskas med hjälp av organisering. Marx var tydlig: ”Om den moderna bourgeoisins alla medlemmar har samma intressen såtillvida som de utgör en klass mot en annan klass, så har de motsatta, antagonistiska intressen såtillvida som de står ansikte mot ansikte med varandra.”⁷⁴ Förnuftigt egenintresse, hävdade Lukács efter Marx, innebär att de enskilda kapitalägarna ”saknar överblick över den sociala funktion deras verksamhet fyller och med nödvändighet är obekymrade om den”. Ty ”även för bourgeoisien själv är det ett vitalt intresse att maskera det borgerliga samhällets väsen” – det vill säga att förneka sitt eget historiska ursprung. ”Ty bourgeoisins ideologiska historia är sedan de allra första etapperna av sin utveckling ... ingenting annat än *en desperat kamp mot insikten om den verkliga naturen av det samhälle den själv skapat, mot det verkliga medvetandet om dess klassbelägenhet.*”⁷⁵ Så fort kapitalet ställdes inför ett upproriskt proletariat tog det dessutom av sig sin republikanska kappa och rusade, åtminstone på kontinenten, rakt i armarna på absolutismen eller omfamnade diktatorer som Napoleon III, och senare Mussolini, Hitler och Franco.

De fattiga proletärerna utan skjortor har större insikt. ”Proletariatets överlägsenhet”, säger Lukács, ”över bourgeoisien, som i alla andra avseenden (intellektuellt, organisatoriskt, etc.) är överlägsen, ligger uteslutande i att proletariatet är i stånd att utifrån sin centrala ställning betrakta samhället som

73 Ett nyare exempel: som en del av generalstrejken mot Harold Wilsons försök att få med moderata katolska ledare i regeringen i Ulster 1974, stängde lojalistiska arbetare ner Ballylumfords kraftverk som gav Belfast större delen av sin elektricitet. Brittiska arméingenjörer var helt förbluffade över resultatet av åratals av tillfälligt grejande från kraftverksarbetarnas sida, och kunde inte få igång anläggningen så Wilson tvingades förödmjukad överge sina reformer. En bok om strejken rapporterade att det senare blev panik i NATO när deras planerare insåg att kommunistiska arbetare i franska och italienska anläggningar utan tvekan skulle kunna göra samma sak. Se Don Anderson, *14 May Days*, Dublin: Gill and MacMillan 1994.

74 Marx och Engels, *Collected Works*, band 6, s 176.

75 Lukács, *Historia och klassmedvetande*, s 56, 58. Lukács’ kursivering.

en sammanhängande helhet". I ett berömt men sällan citerat stycke i *Historia och klassmedvetande* för han fram tanken om "tillskrivet medvetande" – de objektiva och mogna möjligheter som proletariatet måste inse och agera utifrån för att få till stånd revolutionen. Men under förrevolutionära kriser tenderar arbetarklassen att domineras av "den småborgerliga karaktären av de flesta fackföreningsmän" och förbryllas av kampens begreppsmässiga och verkliga "uppdelning på skilda områden". ("[D]et [är] naturligtvis ... lättare för proletariatet att uppfatta den omänskliga karaktären av sin klassbelägenhet på det ekonomiska planet än på det politiska, och på det politiska planet i sin tur lättare än på det kulturella".)⁷⁶ Dessutom är det främsta hindret för klassmedvetandet inte så mycket den borgerliga ideologin (eller det tröga arbetet av Althusser's "statliga ideologiska apparater") som "ekonomins och samhällets faktiska dagliga funktion. Den får till resultat att varuförhållandena internaliseras och de mänskliga relationerna förtingligas".⁷⁷ Men under ekonomiska kriser och krig splittrar motsättningarna detta kristallpalats av förtingligad ekonomisk och politisk verklighet, och det historiska ögonblickets djupa innebörd "uppfattas också i praktiken". Det blir till sist "möjligt att ur historiens gång dechiffra den riktiga handlingslinjen". Vem ska göra det? Det revolutionära "arbetarrådet innebär ett ekonomiskt och politiskt överskridande av den kapitalistiska reifikation [förtingligandet]".⁷⁸

14

**Under perioder av utomordentlig massaktivitet
utkristalliseras den revolutionära gemensamma viljan
(och beslutas de "riktiga handlingslinjerna") i första hand
med hjälp av en enkel direktdemokrati.**

**Klassmedvetandet är inte ett partiprogram,
utan istället en sammansmältning av proletära erfarenheter
och lärdomar som dragits under ett utdraget klasskrig.**

Om fackföreningar och vänsterpartier utgjorde det proletära offentliga områdets halvt permanenta institutioner, så skapade klasskampen tillfälliga former som strejkkommittéer, arbetarråd och sovjetter som på ett dramatiskt sätt utvidgade folkets deltagande i diskussionerna och beslutsfattandet och tog med det partilösa proletariatet och oorganiserade arbetare liksom i vissa fall arbetslösa, studenter, arbetarmödrar och soldater och matrosar. Vare sig det rörde sig om Bremen, Glasgow, Petrograd eller Winnipeg (under generalstrejken 1919), så återskapade "rörelsedemokratin" många av de klassiska kännetecknen från 1792 och 1871: stora diskussioner med vältaliga, bångstyriga åhörare och starka röster från golvet, delegater som rapporterade tillbaka till sina fabriker eller bostadsområden, möten hela nätterna, en storm av broschyrer och manifest, oupphörligt arbete i kommittéer, organisering av strejkvakter och arbetargården, rykten och kamp mot rykten, och givetvis tävlan mellan partier och fraktioner.

De konservativa fackföreningsledarnas och moderata socialisternas förutsägbara motstånd mot en radikal taktik som fabriksokupationer och massstrejker, och i synnerhet att beväpna arbetarna,

⁷⁶ *Ibid*, s 65.

⁷⁷ Stephen Perkins, *Marxism and the Proletariat: A Lukácsian Perspective*, Pluto, London 1993, s 171.

⁷⁸ Lukács, *Historia och klassmedvetande*, s 64, 67. Lukács kursivering.

påskyndade framväxten av nya ledarskap, ofta från det anonyma verkstadsgolvet. Ett typiskt exempel var det hemliga antikrigsarbetet på Berlins enorma vapenfabriker. Kärnan (som enligt Pierre Broué ”aldrig var större än 50 medlemmar”) bestod av yrkesutbildade svarvare, anhängare till yttersta vänstern, som byggde upp

en unik organisation, varken en fackförening eller ett parti, utan en hemlig grupp både i fackföreningarna och partiet [SPD] ... Med hjälp av några hundra män som de hade ett direkt inflytande över, fick de tio- och senare hundratusentals arbetare i rörelse genom att ge dem möjlighet att ta sina egna beslut om aktiva initiativ ... 1914 var de okända men i slutet av kriget var de accepterade ledare för arbetarna i Berlin, och trots sin relativa ungdom kadrer i den revolutionära socialistiska rörelsen.⁷⁹

Broué såg dem faktiskt som ”socialdemokratins finaste personerna”. Trots myten om att vara ett ultracentraliserat parti som agerade med en perfekt konspiratorisk disciplin, så var bolsjevikerna, med majoritetsstöd på de stora fabrikerna och i Östersjöflottan, de mest konsekventa förespråkarna av direktdemokrati i den bredare revolutionära rörelsen 1917. När liberaler och moderata socialister föreslog en Demokratisk statskonferens för att utforma en ny parlamentarisk regim, uppmanade Lenin (som just hade skrivit *Stat och revolution*) en fullständig mobilisering för att utvidga folkets deltagande:

Låt oss mera föra det till de ”undre” skikten, till massorna, till tjänstemännen, till arbetarna och bönderna, inte bara till de våra utan också till de socialistrevolutionära, till de partilösa, till de oupplysta. Låt oss försöka höja dem till självständigt tänkande, till att fatta egna beslut, till att sända sina delegationer till konferensen, till sovjeterna, till regeringen, då kommer vårt arbete inte att vara förgäves, vilken utgång konferensen än får.⁸⁰

I sin berömda studie av den revolutionära processen i Petrograd ställde Alexander Rabinowitch den bolsjevikiska stereotypen på huvudet. När han förklarade partiets dragningskraft på majoriteten av stadens arbetarklass, pekade han på ”partiets relativt demokratiska, toleranta och decentraliserade interna struktur och funktionssätt, liksom dess i allt väsentligt öppna och masskaraktär ... på alla nivåer i den bolsjevikiska organisationen i Petrograd 1917 [fanns det] en ständigt pågående fri och livlig diskussion och debatt om de mest grundläggande teoretiska och taktiska frågorna.”⁸¹ Det var i själva verket exakt så Preobrazjenskij tittade tillbaka på oktoberrevolutionen när han 1920 försökte förklara förhållandet mellan partidemokratins sönderfall på senare tid och ”nedgången för spontaniteten” inom proletarietet:

Om man jämför partilivet i slutet av 1917 och 1918 med partilivet 1920 slås man av hur det har dött ut just bland partimassorna ... Tidigare kände de kommunistiska gräsrotterna att de inte bara genomförde partibesluten utan också att besluten härstammade från dem, att de själva formade partiets kollektiva vilja. Nu genomför de partibeslut som tagits av kommittéer som ofta inte ens bryr sig om att förelägga sina beslut inför allmänna möten.⁸²

15

Arbetarna måste härska, eftersom borgarklassen

79 Pierre Broué, *The German Revolution, 1917–1923*, Chicago: Haymarket Books, [1971] 2006, s 68.

80 Lenin, *Revolutionens uppgifter*, på marxistarkiv.se, s 1.

81 Alexander Rabinowitch, *Bolsjevikerna kommer till makten*, på marxistarkiv.se, s 281–282.

82 Preobrazjenskij, citerad i A Marshalls recension av *The Preobrazhensky Papers* i *Critique* 43, nr 1 (2015), s 92–93.

**när det kommer till kritan inte kan uppfylla löftena om utveckling.
Om det socialistiska projektet besegras kommer resultatet
att bli en tillbakagång för civilisationen i sin helhet.**

Under högkonjunkturer, resonerade Marx, kan arbetarna tvinga fram betydande reformer från kapitalet, men vid varje lågkonjunktur försvinner framstegen och det visar sig att arbetslösheten och eländet har ökat. Även om han gav förvirrande ledtrådar om den exakta mekanismen bakom de ekonomiska kriserna, så kan det inte finnas något tvivel om att hans teorier om revolutionen och ett ökande klassmedvetande förutsatte allt intensivare, tätare och geografiskt utbredda industriella nedgångar, kanske till och med en ”slutgiltig ekonomisk kris”. Det var först en allmänt sett riktig prognos om affärscykeln från 1870-talet till 1940. Men ingen marxist förutsade det långa ekonomiska uppsvinget efter kriget – eller för den delen studenternas och arbetarnas radikala uppror 1968 och 1969 mitt under en relativt full sysselsättning i Europa och Nordamerika. Den ”förmögne arbetaren” blev under en kort period en populär förklaring i den akademiska världen av arbetarrörelsens avradikalisering i en del utvecklade länder. Men i början av 2000-talet har historien gått hela varvet runt: en världsekonomi som inte kan skapa jobb lika fort som befolkningstillväxten, inte garantera livsmedelssäkerhet eller anpassa vår livsmiljö måste rimligen betraktas som ett misslyckande.

16

**Tack vare världsmarknaden och massutvandring
utgör industriproletariatet objektivt sett
en internationell klass med gemensamma intressen som går utöver
de nationella och etniska gränserna. Stora internationella
kampanjer utkristalliserar dessutom proletariatets
förståelse av sin världshistoriska livsuppgift.**

När chartisten Julian Harney avslutade sitt tal till Broderliga demokraternas öppningsupé i London i september 1845, förkunnade han: ”Vi förkastar ordet ’utlänning’ – det ska inte finnas med i vårt demokratiska ordförråd!” Engels rapporterade om mötet (han kallade det en ”kommunistisk festival”) i *Rheinische Jahrbücher*, och noterade att Harneys anmärkning hälsades med ”höga hurrarop” av delegater från nio länder. Det skålades upprepade gånger för Tom Paine, Robespierre och de nyligen landsförvisade chartisterna. ”Den stora massan proletärer”, skrev Engels, ”är till själva sin natur fria från nationella fördomar, och till hela sin läggning och i sin rörelse är de i grunden humanitära, antinationalistiska.”⁸³ Idag låter detta otroligt naivt men det kan ha varit en rimligt korrekt observation strax innan ”folkens vår”.

Den tidiga arbetarrörelsen följde verkligen den revolutionära demokratins väl använda spår och lovprisade det internationella brödraskapet i den förvissade övertygelsen om att den sociala revolutionen med nödvändighet skulle bli en världsrevolution efter 1789 års mönster. Konspiratoriska revolutionära grupper som Louis Auguste Blanquis och Armand Barbès’ Årstidernas samfund hade trotsigt kosmopolitiska medlemmar, och kringströvande hantverkare och migrantarbetare förde

83 George Julian Harney, tal tryckt om i Engels, ”The Festival of Nations in London”, i Marx och Engels, *Collected Works*, band 6, s 11.

omstörtande tankar fram och tillbaka mellan storstäder och industricentra. Tyska hantverkare var den största gruppen av invandrade arbetare i Heliga alliansens Europa, och de upprättade radikala posteringar i Storbritannien, Schweiz och Nordamerika. Men det tyska proletariats verkliga huvudstad på 1840-talet var Paris, där omkring 50.000 tysktalande ”papperslösa invandrare” arbetade i vindsvåningar och låglönefabriker.⁸⁴

I sina skrifter och tal om det amerikanska inbördeskriget och grundandet av Första internationalen hävdade Marx att internationell solidaritet är en viktig utlösande faktor för klassmedvetandet, och att mobiliseringen av arbetare på nationell skala påskyndas om deras mest avancerade avdelningar organiseras internationellt. Men han varnade också för att ingen arbetarrörelse någonsin kunde bli fri så länge den politiskt eller materiellt deltog i förtrycket av en annan nation eller ras. I några av sina mest glödande artiklar och tal hävdade han att frihet för de svarta var en förutsättning för en självständig amerikansk arbetarpolitik, precis som frihet för Irland var förutsättningen för en radikal brittisk arbetarklass. På kontinenten hade Polens självständighet sedan länge varit en prövosten för den demokratiska och sedan socialistiska internationalismen.

I biologin kan man höra om en sorts fjärilslarv som bara kan förvandlas genom att se sin framtid som fjäril. En proletär subjektivitet utvecklas inte stegvis utan kräver icke linjära språng, speciellt med hjälp av moralisk självförståelse genom att solidarisera sig med kamp bland folk långt bort. Även när de går mot sina egna kortsiktiga intressen, som det berömda fallet med entusiasmen bland Lancashires bomullsarbetare för Lincoln och senare Gandhi, så förebådar sådana ansträngningar en värld bortom kapitalismen, de främjar på ett konkret sätt arbetarklassens marsch framåt mot det.

Med andra ord kräver socialismen aktörer som är icke nyttighetsinriktade och vars yttersta motiv och värderingar härrör ur känslor som andra skulle anse vara andliga. Marx gisslade med rätta den abstrakta romantiska humanismen, men hans personliga gudavärld – Prometheus och Sokrates, Homeros, Cervantes och Shakespeare – bejakade en heroisk syn på mänsklighetens möjligheter. Men kan dessa möjligheter förverkligas i dagens värld, där den ”gamla arbetarklassen” har degraderats som verkande kraft? Denna artikel besvarar inte denna fråga. Jag hoppas att den hjälper till att stimulera ett pågående meningsutbyte som kan peka ut en väg framåt.

84 Jacques Grandjonc, “Les étrangers a Paris sous la monarchie de Juillet et la seconde République,” *Population* 29 (mars 1974), s 84. Stanley Nadel konstaterar att ”den genomsnittliga gesällen bara stannade i Paris under en begränsad tid, färdigade sin yrkesutbildning, och flyttade sedan vidare”, och beräknade ”att någonstans mellan 100.000 och en halv miljon veteraner från Paris’ verkstäder hade återvänt till Tyskland innan decenniets slut [1840-talet].” Se Stanley Nadel, “From the Barricades of Paris to the Sidewalks of New York: German Artisans and the European Roots of American Labor Radicalism,” *Labor History* 30, nr 1 (vinter 1989), s 49–50.